

JOLANTA M. MARSZALSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Instytut Historii

ORCID: 0000-0002-5112-5984

WALDEMAR GRACZYK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Instytut Historii

ORCID: 0000-0002-8057-8368

Książka rękopiśmienna w środowisku katedry plockiej XII–XV w.

Słowa kluczowe: kodeksy rękopiśmienne, katedra plocka, kapituła katedralna, skryptorium, biblioteka

Keywords: manuscript code, Płock cathedral, cathedral chapter, scriptorium, library

Kapituły katedralne należały przez wieki do najważniejszych instytucji Kościoła lokalnego. Powstawały zazwyczaj wkrótce po erygowaniu diecezji. Również w diecezji plockiej (erygowana ok. 1075 r.) już na początku XII w. uformowała się kapituła katedralna z sześcioma prałaturami (prepozyt, dziekan, archidiakon, scholastyk, kantor i kustosz) oraz dziesięcioma kanoniami¹. Podobnie jak inne tego typu instytucje była ona korporacją podlegającą prawnie miejscowemu biskupowi. Jego zwierzchnictwo określało powszechne prawo kanoniczne oraz partykularne ustawodawstwo diecezjalne. W odniesieniu do diecezji plockiej precyzował to statut biskupa Jakuba z Korzkwi (1396–1425) *De maioritate et obedientia*, który wyraźnie stwierdzał, że biskup posiada władzę zwierzchnią nad wszystkimi duchownymi w diecezji, a więc również nad kapitułą katedralną².

Z jej funkcjonowaniem od samego początku związana była biblioteka. Gromadzone w niej księgi rękopiśmienne stanowiły niezbędne zaplecze naukowe i warsztatowe dla kanoników, którzy wykorzystywali wiedzę zdobytą w europejskich ośrodkach akademickich, służąc biskupowi pomocą w sprawnym zarządzaniu diecezją. Powstanie w Płocku przy katedrze biblioteki wraz ze skryptorium datuje się na XII stulecie³, a widoczny jej rozwój należy łączyć z pontyfikatami wybitnych płoc-

¹ SKWIERCZYŃSKI 2005, s. 45–60.

² SAWICKI 1952, s. 216–217; ULANOWSKI 1887, s. 57; ZACHOROWSKI 1915, s. 15, 50.

³ DEPTUŁA 1959, s. 65.

kich biskupów: Szymona (1109–1129)⁴ oraz Aleksandra z Malonne (1129–1156)⁵. Obaj wymienieni uobecniają swoją działalnością pewne kierunki zmian w Kościele polskim w XII w., które docierały *via* Rzym oraz *via* Morimond. Jeśli chodzi o kierunek francuski, najsilniej zaznaczył się on w fundacjach cysterskich, ale również w dwunastowiecznym wpływie kultury mozańsko-nadreńskiej na ziemię polskie. Badacz średniowiecza Adam Vetulani, opierając się na liście dedykacyjnym otwierającym *Kronikę* Anonima tzw. Galla, w którym na drugim miejscu, zaraz po metropolicie gnieźnieńskim Marcinie, wymieniony został biskup płocki Szymon, snuje przypuszczenie o francuskim pochodzeniu tego ostatniego⁶. Być może przybył on do Polski w otoczeniu ordynariusza krakowskiego Baldwina (1103–1109), z pochodzenia Francuza, a następnie objął diecezję płocką. Otwarcie na wpływy zachodnie, zainicjowane przez Szymona, wspierał jego następcą — biskup Aleksander z Malonne (1129–1156)⁷. Wraz z Aleksandrem przybył do Polski jego brat, Walter, od 1149 r. biskup wrocławski, który wspomógł nadaniem dziesięcin ufundowany przez księcia Bolesława Wysokiego w 1163 r. klasztor cystersów w Lubiążu⁸.

Na okres ich rządów datuje się powstanie w Płocku ważnego ośrodka kultury i umysłowości, którego oddziaływanie wykraczało daleko poza granice diecezji i Mazowsza. W historiografii polskiej zgodnie określa się ten czas mianem płockiego renesansu⁹. Dzięki mecenatowi i kontaktom biskupa Aleksandra z Malonne ówczesny Płock otwarty był na prądy umysłowe przychodzące z Europy Zachodniej, skąd przywożono pięknie iluminowane kodeksy rękopiśmienne, tworzące pierwotny zrąb biblioteki kapituły katedralnej. Z tego okresu pochodzi cenny kodeks rękopiśmienny związany ze szkołą mozańską — *Biblia Płocka*, w której na jednej z czystych kart (f. 239v) dokonano wpisu zawierającego relację o cudach, jakie wydarzyły się w płockiej katedrze w 1148 r.¹⁰ Warto zaznaczyć, że w połowie XII stulecia przy świątyni działało dobrze zorganizowane skryptorium, którego zadaniem było kopio-

⁴ Wzmiankuje o nim Anonim tzw. Gall w *Kronice Polskiej* (ANONIM TZW. GALL 1965, s. 92–93). Niewiele wiadomo na temat działalności biskupa Szymona. Zachowała się jedynie informacja o jego roli (towarzyszył komesowi Magnusowi) podczas najazdu Pomorzan na Mazowsze w 1109 r. przekazana przez Anonima tzw. Galla i powtórzona następnie przez mistrza Wincentego Kadłubka (ANONIM TZW. GALL 1965, s. 125–126; MISTRZ WINCENTY 1974, s. 148).

⁵ BRZEZIŃSKI, LESZKIEWICZ 2017, s. 46–47; DEPTUŁA 1959, s. 74; SEMKOWICZ 1910, s. 259–265.

⁶ VETULANI 1963, s. 329.

⁷ ŻEBROWSKI 1994, s. 138–139.

⁸ PATER 2000, s. 29.

⁹ HEROD 2013, s. 32.

¹⁰ SKWIERCZYŃSKI 2008, s. 213–240; BRZEZIŃSKI, LESZKIEWICZ 2017, s. 59–60; BERSOHN 1899, s. 14–15; NOWOWIEJSKI 1930, s. 38–39; KOZŁOWSKA-BUDKOWA 1930, s. 341–348; MOREŁOWSKI 1935, s. 346; SAWICKA 1938, s. 169–178; HORNOWSKA, ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA 1947, s. 41; SEMKOWICZ 2011, s. 293; *Sztuka* 1971, s. 745–746; DEPTUŁA 1975, s. 75; POTKOWSKI 1984, s. 33; BRZEZIŃSKI, LESZKIEWICZ 2005, s. 27–34; HEROD 2013, s. 32; MISIARCZYK 2015, s. 189–201.

wanie ksiąg teologicznych, liturgicznych oraz prawniczych, niezbędnych dla sprawnego funkcjonowania diecezji. Zarządzał nim kustosz katedralny Azo¹¹.

Dlaczego w badaniach nad książką i jej oddziaływaniem dwunastowieczny Płock, miejscowe środowisko kościelne wraz z katedrą i działającą przy niej biblioteką oraz skryptorium mają tak wielkie znaczenie dla badaczy dawnej książki rękopiśmiennej? W Płocku, silniej niż w jakimkolwiek innym znaczącym średnio-wiecznym ośrodku kulturowym w Polsce (Krakowie, Gnieźnie, Poznaniu czy Wrocławiu), właśnie za pośrednictwem książki odkrywamy głęboką więź kulturową z Francją, a ściślej z Leodium i jego szkołą iluminatorską. Wpłynęła na ten fakt indywidualność dwóch zwłaszcza biskupów płockich, którzy zasiedli na stolicy biskupiej po walończyku Aleksandrze z Malonne — biskupa Wenera (zm. 1170)¹² oraz jego następcy, biskupa Wita z Chotela (zm. 1206), zdaniem Jana Długosza człowieka gruntownie wykształconego¹³ i założyciela klasztorów premonstratenskich w Wito-wie oraz Płocku¹⁴. Właśnie ten czas (przełom XII/XIII w.) był okresem wzmó-żonego napływu do Płocka kodeksów rękopiśmiennych z terenu Francji oraz prężnej działalności lokalnego skryptorium katedralnego.

Do najstarszych kodeksów rękopiśmiennych związanych z kręgiem katedry płockiej i szkołą mozańską zaliczamy: *Perykopy Ewangeliczne*, datowane na drugą połowę XII stulecia (ok. 1160?), pisane minuskułą romańską z dodatkiem notacji cheironomicznej¹⁵, *Homiliarium* z trzeciej ćwierci XII w., pięknie iluminowane, pisane również minuskułą romańską w dwóch kolumnach¹⁶, *Commentaria super Evangelium sancti Marci* z przełomu XII i XIII w., kunsztownie zdobione i oprawione, z głosem marginalną Walafryda Strabona i interlinearną Anzelma z Laon¹⁷, oraz *Liber Plocensis ecclesiae cathedralis* z XII w. Wspomniane kodeksy powstały na zamówienie biskupa Aleksandra z Malonne albo jego następcy, zapewne w warszta-

¹¹ Najprawdopodobniej pochodził z Malonne i jest poświadczony także w księdze brackiej opactwa benedyktynów w Lubiniu w Wielkopolsce, *Liber Fraternalitatis Lubinensis* (vide: DEPTUŁA 1975, s. 75; DEPTUŁA 1959, s. 47, 83). Był on głównym świadkiem cudu uzdrowienia za przyczyną Najświętszej Maryi Panny sparaliżowanej dziewczynki imieniem Wojucha w dniu 15 sierpnia 1148, a także głównym sprawcą jego rozgłosu. Cf. HEROD 2013, s. 32.

¹² Werner najprawdopodobniej pochodził z południowych Niemiec, a z uwagi na fakt wylansowania przez niego w Płocku kultu króla burgundzkiego św. Zygmunta starsza historiografia jako miejsce jego pochodzenia wskazywała Burgundię. Werner jako rządcą diecezji płockiej przywiózł z podróży na dwór cesarza Fryderyka Barbarossy relikwię św. Zygmunta, którą złożył w katedrze płockiej. Nowy kult się przyjął, lecz z uwagi na poparcie biskupa dla antypapieży nie zyskał uznania Kościoła po zakończeniu schizmy. Vide: HEROD 2013, s. 33, za: DEPTUŁA 1975, s. 67, 82; ŻEBROWSKI 1976, s. 31.

¹³ „Egregie literis eruditus [...]”, cf. DŁUGOSZ 1893, s. 603.

¹⁴ NOWOWIEJSKI 1930, s. 36–40.

¹⁵ *Sztuka* 1971, s. 745; ŚWIĘCKI 2010, s. 144–145. *Perykopy Ewangeliczne* szczęśliwie przetrwały okres okupacji i są obecnie przechowywane w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku.

¹⁶ *Sztuka* 1971, s. 746; NOWOWIEJSKI 1930, s. 473–474.

¹⁷ GRACZYK, MARSZAŁSKA 2010, s. 83, 85–86, 307 (tam podana bibliografia dotycząca omawianego zabytku).

cie leodyjskim bądź pod wpływem któregoś z mistrzów leodyjskich w skryptorium katedralnym plockim. Zachowane do dzisiaj księgi są świadectwem przenikania kulturowego w średniowiecznej Europie, a zarazem wysokiej pozycji kulturowej plockiego środowiska kościelnego. Zwłaszcza kodeksy jurystyczne odzwierciedlają wysoki poziom tamtejszej myśli prawniczej, którego dowodem jest również działalność wybitnego prawnika i biskupa plockiego Jakuba z Korzkwi, którego aktywność ustawodawcza stała się wyznacznikiem kierunków reformy w polskiej prowincji kościelnej na przełomie XIV i XV w.¹⁸

Wiedzę o historycznym księgozbiorniku katedry plockiej i jej manuskryptach czerpiemy z zapisu katalogowego sporządzonego przez profesora Adama Vetulaniego przed 1939 r., który jako źródło został opublikowany w roku 1963¹⁹. Cenna kolekcja — zarówno rękopisy, jak i inkunabuły — została wiosną 1941 r. wywieziona przez Niemców do Królewca i bezpowrotnie zaginęła. W Płocku pozostało zaledwie kilka kodeksów, które uniknęły wywózki, i to one, wraz z bezcennym inwentarzem, świadczą o wielkości dawnego księgozbiorniku, jego naukowym znaczeniu i użytkowaniu przez wykształconych w Padwie czy Bolonii dawnych kanoników plockich. Ze sporządzonych przez Vetulaniego opisów kodeksów, ich opraw, analizy treści i zapisów glosatorskich czerpiemy wiedzę o środowisku katedry plockiej w wiekach średnich, w tym o bibliotece, której zasób powiększał się przede wszystkim dzięki darowiznom kanoników i ich zapisom testamentowym. Na przykład ok. 1354 r. kanclerz Andrzej, doktor obojga praw i absolwent uniwersytetu w Paryżu²⁰, przekazał bibliotece swój księgozbiornik, na który składało się osiem kodeksów, głównie z zakresu prawa kanonicznego („libros suos solempnes iuris canonici”)²¹, w tym między innymi *Dekret Gracjana*²². Oprócz pomnikowego dzieła średniowiecznej kazuistyki kościelnej w zasobie plockiej biblioteki katedralnej znajdowały się nieliczne rękopisy poszczególnych części *Corpus iuris civilis* (kodyfikacji justyniańskiej) i choć nie są znane okoliczności ich nabycia, można domniemywać, że zostały zakupione poza granicami kraju w trakcie studiów prawniczych duchownych plockich²³. Legaty ksiąg rękopiśmiennych powiększały sukcesywnie księgozbiornik katedralny na przełomie XIV i XV w.

Kodeksy o treści prawniczej i teologicznej przywożono z podróży zagranicznych połączonych ze studiami odbywanymi w Bolonii, Padwie, Rzymie, Awinionie, Paryżu i Pradze. Część z nich dzięki zapisom testamentowym trafiała później do księgozbiorniku

¹⁸ ZYGNER 2006, s. 239–273.

¹⁹ VETULANI 1963, s. 5–440.

²⁰ Do takiego wniosku doszedł na podstawie analizy kodeksów kantor Andrzej (vide VETULANI 1963, s. 335), natomiast odmiennego zdania był KACZMARCZYK 1947, s. 342, stawiając tezę (bez uzasadnienia), że kantor Andrzej studiował w Bolonii.

²¹ POTKOWSKI 1984, s. 153.

²² RAMBAUD-BUHOT 1959, s. 32–35; VETULANI 1963, s. 335; KUCZYŃSKI 1994, s. 384.

²³ *Biblioteka* 2003, s. 11–12.

kapituły katedralnej²⁴. Przykładem są legaty kantora płockiego Andrzeja i biskupa płockiego Jakuba z Korzkwi (ok. 1350–1425), który ofiarował bibliotece kilka cennych kodeksów rękopiśmiennych z dziedziny prawa i liturgiki²⁵. Były wśród nich rękopisy kanonistyczne słynnego prawnika Jana Andrzejowego (zm. 1348), *Novella in sextum*²⁶ oraz *Questiones mercuriales* (egzemplarz uniwersytecki, na co wskazują notatki o pecjach)²⁷, dalej Jana Calderini, *Casus summarii Decretalum*²⁸ wraz z alfabetycznym *Repertorium* Jana de Lignano²⁹ (działającego w latach 1352–1383), oraz samego Jana de Lignano *Lectura super Clementinis*, pisany bastardą w dwóch kolumnach³⁰. Wśród woluminów będących darem biskupa Jakuba z Korzkwi³¹ na uwagę zasługuje ten pochodzący z 1403 r. Jest to przepisany fragment pierwszej księgi *Kodeksu Justyniana*, pochodzący spod pióra lub z osobistego dyktatu biskupa Jakuba³².

Warto odnotować, że Jakub z Korzkwi w 1398 r. wydał na synodzie diecezjalnym w Płocku szczegółowe przepisy dotyczące zasad korzystania ze zbiorów biblioteki kapituły katedralnej, zapewne na wzór organizacji biblioteki Roty Rzymskiej, gdzie przez wiele lat pracował jako sędzia. Przepisy wydane przez biskupa dotyczyły obowiązku sporządzenia inwentarza ksiąg, za co odpowiedzialny miał być kustosz katedralny sprawujący opiekę nad księgozbiorem. Przepisy regulowały też ogólne zasady korzystania z ksiąg poza biblioteką. Bez specjalnego zezwolenia kustosz miał prawo wypożyczać kodeksy poza obręb biblioteki (do domu) na z góry określony czas, tylko *studii causa*, jedynie członkom kapituły i duchownym związanym z katedrą³³. Wypożyczający zobowiązani byli do złożenia przysięgi oraz zagwarantowania, że wypożyczony rękopis oddadzą w określonym terminie nieuszkodzony. Konieczność sformułowania i wydania takich reguł sugeruje, że księgozbiór kapituły płockiej był efektywnie i często użytkowany przez kanoników płockich oraz duchowieństwo diecezjalne. Nakaz sporządzania spisu ksiąg katedralnych został ponownie wydany ponad sto lat później, w 1502 r., przez biskupa płockiego Wincentego Przerębskiego (1498–1504)³⁴.

²⁴ POTKOWSKI 1984, s. 153–154.

²⁵ *Biblioteka* 2003, s. 13–14.

²⁶ Sygn. MS 27 (dawna 46), za: VETULANI 1963, s. 400–401; SCHULTE 1885, s. 21 n.

²⁷ Sygn. MS 27 (dawna 46), za: VETULANI 1963, s. 400–401; SCHULTE 1885, s. 21 n.

²⁸ Sygn. MS 33 (dawna 45), za: VETULANI 1963, s. 405; SCHULTE 1885, s. 249, 252.

²⁹ Sygn. MS 33 (dawna 45), za: VETULANI 1963, s. 405; SCHULTE 1885, s. 249, 252.

³⁰ Sygn. MS 34 (dawna 52), za: VETULANI 1963, s. 406; SCHULTE 1885, s. 260.

³¹ Jakub z Korzkwi (1396–1425), doktor dekretów, audytor Roty Rzymskiej, biskup płocki, wybitny prawodawca, vide: ZACHOROWSKI 1915, s. 14–15; KŁOCZOWSKI 1975, s. 99–118; ZYGNER 2007, s. 33–79; ZYGNER 2012, s. 267–288.

³² ŻEBROWSKI 1976, s. 77; *Biblioteka* 2003, s. 14–15.

³³ VETULANI 1963, s. 338; ULANOWSKI 1887, s. 54–57; SAWICKI 1952, s. 210; *Biblioteka* 2003, s. 15.

³⁴ Wincenty Przerębski h. Nowina (ok. 1450–1513) był biskupem płockim w latach 1498–1504, później (od 1504) biskupem kujawskim; w Płocku zwołał cztery synody diecezjalne (1499, 1501, 1502, 1503). Vide ZYGNER 2012, s. 287.

W XIV w. księgozbiór katedralny plocki wzbogacała również miejscowa produkcja książki rękopiśmiennej. Potwierdzonym historycznie kopistą plockim był zawodowy skryba i iluminator Świętosław z Wilkowa, który w latach sześćdziesiątych XIV w. wykonał na zlecenie kanonika Markwarda³⁵ dwie bogato zdobione księgi liturgiczne, *Antiphonarium* i *Graduale*, o czym świadczy zapis w graduale na k. 4 na dolnym marginesie: „Libro completo — musisz mi dacz moye myto”, zaś w explicicie: „Iste est liber ecclesiae katedralis Plocensis comparatus et donatus per Marquardum canonicum ecclesiae eiusdem, filium condam Zemaci de Cliczevo ad honorem beatae virginis gloriosae scriptus per manus Swotoslay de Vilcovo. Participes eos fac domine omnium timencium te. Et est finitus anno domini Millesimo trecentesimo sexagesimo quinto”³⁶. W graduale tym zamieszczony został fragment najstarszej pieśni wielkanocnej, zapisany przez Świętosława w ojczystym języku: „Christus zmartwich wstal ge, ludu prziclad dal ge, esz nam zmartwich wstaci, sbogiem crolevaci. Kyrie”³⁷.

W tym samym czasie powstała w Płocku, z polecenia biskupa Janisława (1357–1365), niegdyś kanclerza księcia plockiego Bolesława III, księga liturgiczna w dwóch tomach, przeznaczona do użytku kościoła katedralnego — *Ordinarium sive Speculum chori Ecclesiae Plocensis*³⁸. Dzieło to biskup Jakub z Korzkwi w ogłoszonych w 1398 r. statutach synodalnych wskazał jako obowiązujące w diecezji plockiej, nakazując przestrzeganie zawartych w nim postanowień w sprawie służby Bożej w katedrze. Biskup Janisław był też właścicielem zakupionego w Awinionie w 1359 r. podręcznika do liturgiki *Rationale divinorum officiorum* Wilhelma Duranda. Na tylnej karcie ochronnej kodeksu zamieszczona była notatka proveniencyjna potwierdzająca ten fakt: „1359, die martis XXX mensis Julii, księgę tę sprzedał Antonius de Sexto, clericus Medyolanensis diocesis librarius in curia Romana domino Janislao electo ecclesiae Plocensis pro quindecim florenos auri boni ponderis”³⁹. Z tego samego okresu pochodzi również *Graduał Płocki* zawierający tekst oficjum Nawiedzenia Grobu Pańskiego, czyli *Visitatio sepulchri*⁴⁰.

Na przełomie XIV i XV w. kopistami katedralnymi byli kleryk Paweł z Łuniewa, syn Jana, i Mikołaj, syn Stanisława⁴¹. Kopiście Pawłowi z Łuniewa przypisuje się skopiowanie z polecenia biskupa Jakuba z Korzkwi w latach 1396–1404 ośmiu

³⁵ Markward s. Ziemaka z Kleczewa, kanonik w kapitule plockiej uzyskał przed 1365 r., kanonikiem pozostał co najmniej do 9 września 1376, świadcząc po raz ostatni na dokumencie erekcyjnym biskupa Dobiesława dla kościoła parafialnego w Barcicach, vide RADZIMIŃSKI 1993, s. 96.

³⁶ Oba dzieła zaginęły podczas II wojny światowej, Vetulani przytoczył zapis *in extenso*, który miał sposobność widzieć i odczytać podczas wizyty w bibliotece seminaryjnej plockiej jeszcze przed II wojną, vide sygn. 86 (dawna 32), cf.: VETULANI 1963, s. 429; *Biblioteka* 2003, s. 17–18.

³⁷ VETULANI 1963, s. 429; *Biblioteka* 2003, s. 17–18.

³⁸ Sygn. MS 22 (dawna 28), za: VETULANI 1963, s. 397; SCHULTE 1885, s. 145–152, 155.

³⁹ POTKOWSKI 1984, s. 153–154; *Biblioteka* 2003, s. 12–13.

⁴⁰ *Biblioteka* 2003, s. 18.

⁴¹ *Biblioteka* 2003, s. 154; HORNOWSKA, ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA 1947, s. 291–298; GRACZYK, MARSZALSKA 2010, s. 26.

kodeksów z zakresu prawa kanonicznego, a także znajomość sztuki iluminatorskiej i introligatorskiej, o czym świadczy rękopis zawierający teksty prawnicze Henryka Bohica: „[...] Iste liber illuminatus et ligatus per Paulum clericum Iohannis de Lunewo sub anno domini Millesimo quadrecentesimo quarto[...]”⁴². Z pierwszej połowie XV stulecia znani są z imienia dwaj zawodowi kopiści: *clericus coniugatus* Marcin z Gozdowa oraz *scriptor* Piotr z Płocka, którego syn (z zawodu kuśnierz płocki) podejrzewany był w pierwszej połowie XV w. o sympatię do husytyzmu⁴³. Na dziele Henryka Hostiensis, *Summa aurea super quinto libro Decretalium*, Marcin z Gozdowa odnotował: „per manus cuiusdam Martini clerici coniugati de Gosdowo in vigilia sanctorum Symonis et Jude apostolorum gloriosorum anno domini MCCCCXLIIII”⁴⁴.

Oprócz powstających w miejscowym skryptorium kodeksów księgozbiór katedralny zasilają — jak już wspomniano — księgi nabyte przez duchownych studiujących poza granicami kraju, którzy z czasem przekazywali je bibliotece na drodze zapisów testamentowych. Tak było m.in. w przypadku kanonika Jana, syna Grabi z Łęgu, pieczętującego się herbem Dołęga. Jan ok. 1373 r. udał się na studia prawnicze do Pragi, skąd przywiózł do Płocka kupiony przez siebie kodeks prawniczy, spisany na papierze. Była to *Summa Pisanusa* z końca XIV w. Zawierała ona liczne glosy marginalne z 1400 r., wskazujące na przynależność księgi do kanonika Jana: „Anno Domini MCCCC istum librum Summam Pisanam Johannes Grabe, unicus de Lang heredis, canonicus corporalis Plocensis [...]”⁴⁵. Śladów przekazywania ksiąg do biblioteki katedralnej w Płocku odnajdujemy w XV w. wiele. Znaczący księgozbiór, złożony głównie z dzieł o charakterze teologicznym i kaznodziejskim, posiadał kanonik płocki i kaznodzieja katedralny pochodzenia mieszczańskiego — Jakub syn Paszka z Piotrkowa⁴⁶. Testamentem sporządzonym 23 maja 1443 przekazał go uniwersytetowi w Krakowie⁴⁷, natomiast dwie księgi o bliżej nieokreślonej treści podarował kapitule płockiej. Z kolei wikariusz katedralny Marcin z Raciąża legował ok. 1470 r. na rzecz kapituły kodeks prawniczy *Liber iuris civilis*⁴⁸. W drugiej połowie XV stulecia księgi prawnicze przekazali do biblioteki wybitni juryści legitymujący się włoskim wykształceniem: Dersław (Dzierśław) z Karnic i Mikołaj z Mirzyńca (zm. 1475), którzy pełnili funkcje oficjałów biskupich i wikariuszy generalnych⁴⁹. Mikołaj z Mirzyńca w aktach uniwersytetu bolońskiego w 1443 r.

⁴² Vetulani wyraża wątpliwość, czy wspomniane dzieła pochodziły spod pióra kopisty Pawła z Luniewa, gdyż na jednym z nich kopista Paweł notuje, że rękopis był przezeń *ligatus et illuminatus*, vide sygn. MS 31 (dawna 43); cf.: VETULANI 1963, s. 404; *Biblioteka* 2003, s. 18.

⁴³ POTKOWSKI 1984, s. 154; MARSZAŁSKA 2019, s. 55–56.

⁴⁴ Sygn. 19 (dawna 111), za: VETULANI 1963, s. 395.

⁴⁵ Sygn. MS 38 (dawna 130), za: VETULANI 1963, s. 408–409.

⁴⁶ RADZIMIŃSKI 1993, s. 61–62.

⁴⁷ KOWALCZYK, BELCARZOWA, WYSOCKA 1973, s. 84–86; RADZIMIŃSKI 1993, s. 62.

⁴⁸ *Biblioteka* 2003, s. 18–19; POTKOWSKI 1984, s. 155.

⁴⁹ Mikołaj z Mirzyńca studiował na Uniwersytecie w Krakowie, w 1434 r. uzyskał tytuł bakałarza, zaś w 1438 magistra sztuk wyzwolonych, następnie kontynuował studia poza granicami Polski, w Rzy-

został nazwany kanonikiem pułtuskim; drugą kanonię, w kapitule plockiej, uzyskał przed 6 lutego 1445⁵⁰. W kapitule powierzono mu opiekę nad biblioteką, dla której sporządził wykaz wszystkich znajdujących się w niej rękopisów oraz na własny koszt oprowił cały ówczesny księgozbiór katedralny⁵¹, o czym wspomniał w zapisach pozostawionych na kartach należących do niego woluminów, w tym na oprawie legowanego bibliotece kodeksu zawierającego homilie bliżej nieznanego autora oraz *Codicis Justiniani libri IX*: „[...] 1449 mense mai 6, magister Nicolaus de Mirzinecz canonicus capituli fecit introligatori istum librum suis expensis [...]”⁵². Podobnej treści informację zamieścił na wyklejce przedniej deski oprawy spisane na pergaminie kodeksu zawierającego znane dzieło Guilelmusa Durantisa *Speculum iudiciale*: „Anno domini MCCCCXLVIII magister Nicolaus de Mirzyniec canonicus ecclesiae Plocensis officialis et spiritualibus reverendi patris domini Pauli episcopi Plocensis vicarius generalis suis expensis fecit hunc librum introligari et repertorium titulorum per [totum librum] in papiro fecit”⁵³. W 1463 r. tzw. późniejsza ręka w odniesieniu do Mikołaja z Mirzyńca dopisała: „administrator vacante ecclesiae”⁵⁴.

Mikołaj z Mirzyńca był nie tylko wybitnym jurystą, lecz także bibliofilem doceniającym wartość ksiąg, które zgromadził w czasie studiów i wykonywanej praktyki sądowej. Jego cenny księgozbiór o profilu prawniczym został po jego śmierci włączony do bogatego zasobu plockiej kapituły katedralnej⁵⁵. Nie mniej znanym w XV w. prawnikiem był wspomniany Dersław (Dzierśław) z Karnic, doktor obojga praw i scholastyk plocki⁵⁶. On również był ofiarodawcą cennego kodeksu prawniczego, *Digestum vetus*, z dołączoną *Glossa ordinaria Accursii*⁵⁷. Fakt ten potwierdza notatka zamieszczona na przedniej karcie ochronnej księgi: „Liber Derslai de Carnicze juris baccalaurii emptus per ipsum pro quinque florenis”⁵⁸. Późniejszą przynależność rękopisu do zbiorów biblioteki kapitulnej potwierdził wybitny polihistor

mie i w Bolonii. We wrześniu 1443 r. otrzymał licencjat prawa cywilnego, natomiast 5 kwietnia 1446 doktorat dekretów. Vide: *Album* 1887, s. 75; *Statuta* 1849, s. 27, 29; *Biblioteka* 2003, s. 15.

⁵⁰ VETULANI 1963, s. 393.

⁵¹ *Album* 1887, s. 30; vide RADZIMIŃSKI 1993, s. 115.

⁵² Sygn. 3 (dawna 68), za: VETULANI 1963, s. 372–376.

⁵³ Sygn. MS 21 (dawna 41), za: VETULANI 1963, s. 396; SCHULTE 1885, s. 145–152.

⁵⁴ Sygn. MS 21 (dawna 41), za: VETULANI 1963, s. 396; SCHULTE 1885, s. 145–152.

⁵⁵ Sygn. MS 3 (dawna 68), sygn. MS 4 (dawna 49) oraz MS 5 (dawna 65), za: VETULANI 1963, s. 372–376.

⁵⁶ Dersław (Dzierśław) z Karnic w 1453 r. uzyskał stopień bakałarza w Krakowie, kontynuował studia prawnicze w Rzymie i w Bolonii, 5 lutego 1471 uzyskał tytuł doktora dekretów na Uniwersytecie w Bolonii, w 1481 r. został doktorem obojga praw; posiadał liczne godności kościelne: scholasterię plocką (1456–1494), kanonię krakowską (1466–1494) i archidiaconię kurzelowską (1467–1488). Vide: KOWALSKI 2014, s. 148–149; ZYGNER 2018, s. 215–235.

⁵⁷ Sygn. MS 97, za: VETULANI 1963, s. 432. Obecnie *Digestus vetus* znajduje się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej i posiada sygn. MS 824.

⁵⁸ Sygn. MS 97, za: VETULANI 1963, s. 432.

i prawnik Tadeusz Czacki zapisem: „Hic codex a Capitulo Plocensi in monumentum propensi animi datus 10 augusti 1800 anno Thadeo Czacki”⁵⁹. Warto zaznaczyć, że niemal wszystkie części *Corpus iuris civilis* były w rękopisach płockich opatrzone szeroko rozpowszechnioną glosą zwyczajną Akkursiusza, choć były też teksty ustawodawstwa justyniańskiego opatrzone glosami z okresu wcześniejszego⁶⁰. Przykładem jest kodeks *Infortiatum* zawierający *glossae anteaaccursianae* (k. 1–168)⁶¹. Jego właścicielem był bratanek Mikołaja z Mirzyńca, kanonik płocki Arnolf z Mirzyńca, co też poświadczył odrębnym wpisem na odwrocie tylnej karty ochronnej kodeksu: „Arnolpho de Mijrzynecz canonico”⁶².

Zdaniem Vetulaniego główny trzon zespołu ksiąg rękopiśmiennych biblioteki kapituły płockiej stanowiły dzieła kanonistyczne. Związani z Płockiem duchowni prawnicy sięgali zdecydowanie chętniej do opracowań powszechnego prawa kanonicznego niż do tekstów ustaw. Z późniejszych pomników literatury dekretalistycznej godne uwagi były dzieła z zakresu prac cywilistycznych, reprezentowane przez dzieło Roffreda Beneventiani, *Libellus de ordine iudiciorum*⁶³, do którego indeks sporządził Mikołaj z Mirzyńca (*Tabula super libellum Roffredi*; k. 202–215) oraz niewielkie dziełko Jakuba Buttrigarii, *Lectura tituli de accionibus* (k. 66–86r)⁶⁴.

Dokładne ustalenie wielkości i zawartości średniowiecznej płockiej biblioteki katedralnej nie jest już możliwe. Do czasów współczesnych nie zachowały się najstarsze spisy inwentarzowe ksiąg rękopiśmiennych i drukowanych sporządzone jeszcze w XV w. W następnym stuleciu spisu ksiąg dokonano jeszcze dwukrotnie — w 1502 i 1577 r. Niestety i te inwentarze nie zachowały się do naszych czasów⁶⁵. Ostało się dopiero znacznie późniejsze *Inventarium Bibliothecae cathedralis Plocense*, pochodzące z 1741 r.⁶⁶ Obejmuje ono 135 kodeksów rękopiśmiennych, 66 inkunabułów oraz 365 starych druków pochodzących z czasów od XVI do XVIII w. Z uwagi na bardzo lakoniczne zapisy bibliograficzne nie jest możliwe jednoznaczne porównanie ujętych w nim ksiąg rękopiśmiennych z wykazem sporządzonym przez Vetulaniego. Zachowane opisy części kodeksów rękopiśmiennych, które sporządził uczoney, pozwalają jednak na sformułowanie pewnych wniosków dotyczących zawartości biblioteki katedralnej płockiej.

⁵⁹ Sygn. MS 97, za: VETULANI 1963, s. 432.

⁶⁰ VETULANI 1963, s. 352.

⁶¹ Sygn. MS 1 (dawna 66) oraz MS 3 (dawna 68), za: VETULANI 1963, s. 371–373.

⁶² Sygn. MS 1 (dawna 66), za: VETULANI 1963, s. 371.

⁶³ Sygn. MS 6 (dawna 59), za: VETULANI 1963, s. 377. Prawdopodobnie kanonik Mikołaj sporządził indeks do dzieła Roffreda w czasie swojego pobytu na studiach w Rzymie.

⁶⁴ Sygn. MS 5 (dawna 65), za: VETULANI 1963, s. 375; SAVIGNY 1961, s. 68.

⁶⁵ NOWOWIEJSKI 1930, s. 479–480. Ocalałe ze średniowiecznego zasobu kodeksy rękopiśmienne zaginęły wraz z najstarszymi księgami drukowanymi w czasie II wojny światowej, wywiezione wiośną w 1941 r. przez Niemców do Królewca, vide GRACZYK, MARSZAŁSKA 2010, s. 29–32.

⁶⁶ ADP, Visitatio 1741, bez sygn.

Podobnie jak w innych księgozbiorach katedralnych: Krakowa, Gniezna, Poznań czy Wrocławia, tak i w tym przypadku dominowało piśmiennictwo prawno-kanoniczne oraz teologia praktyczna. Najbogatszym pod względem treściowym był dział obejmujący księgi z zakresu literatury prawniczej, zawierający zarówno tomy poświęcone prawu cywilnemu, jak i kościelnemu. Istotną grupę stanowiły teksty z zakresu literatury procesowej niezbędnej i użytecznej przy sprawowaniu przez kanoników funkcji sędziowskich. Do celów praktycznych służyły podręczniki uczące zasad sporządzania dokumentów i innych aktów prawnych. Chociaż w zbiorze dominowała tematyka prawno-kanoniczna, to biblioteka katedralna posiadała także — jak wspomniano — komplet tekstów kodyfikacji justyniańskiej, czyli *Corpus iuris civilis* wzbogacony o *Libri feudorum* — twór szkoły longobardzkiej⁶⁷. Znajomość i biegła umiejętność interpretowania prawa tak kanonicznego, jak i cywilnego były niezbędne duchownym przy opracowywaniu ustawodawstwa partykularnego⁶⁸.

Trzeba zaznaczyć, że ówczesnemu środowisku płockiemu nieobce były także aktualne polemiki o zasięgu międzynarodowym, dotyczące spraw koncyliaryzmu, reformy Kościoła i husytyzmu⁶⁹. Na szczególną uwagę zasługują dwa kodeksy zawierające treści obrad soboru bazylejskiego. Najprawdopodobniej jeden z nich został sporządzony w Bazylei w 1433 r. dla kustosa płockiego Jana, syna Gotarda z Moszny i Miłobędzina⁷⁰. O tym, że był czytany i używany w Płocku, świadczy m.in. włączenie do niego tekstu *Occisio domini Weneri episcopi plocensis*, gdzie na k. 313 zamieszczona została nota proveniencyjna: „Scriptus in civitate Basiliensi tempore Concilii MCCCCXXXIII etc. pontificatus domini Eugenii pape Quarti etc. pro Jo[hanne] custode Plocensi”⁷¹.

Wspomnieć należy, że kustosz Jan był na soborze bazylejskim reprezentantem biskupa płockiego Pawła Giżyckiego, kapituły płockiej oraz książąt mazowieckich⁷². Drugi z kodeksów rękopiśmiennych o podobnej jak powyższy zawartości zapewne — zdaniem Edwarda Potkowskiego — powstał w Płocku⁷³. Oba kodeksy oprócz zapisów dyskusji toczonych podczas soboru zawierały traktaty polemiczne i mowy antyhusyckie skierowane przeciw „czterem artykułom praskim”; ich autorami byli Jan z Raguzy, Hieronim z Pragi (Mniszek), Gilles Charlier (Aegidius Car-

⁶⁷ VETULANI 1963, s. 351–355.

⁶⁸ *Biblioteka* 2003, s. 19.

⁶⁹ POTKOWSKI 1984, s. 156; MARSZALSKA 2019, s. 52.

⁷⁰ Biskup płocki Paweł Giżycki nadał 7 lutego 1442 kustoszowi Janowi dożywotnio wieś Gąsewo, położoną w ziemi wyszogrodzkiej, wraz z dziesięcinami, z kolei miejscowa kapituła 3 lutego 1445 zatwierdziła nadanie mu przez biskupa dziesięciny w Miłobędzinie. Przedstawione nadania mogą wskazywać na to, że Jan był bardzo bliskim i zaufanym człowiekiem Pawła Giżyckiego. Vide RADZIMIŃSKI 1991, s. 100–102.

⁷¹ POTKOWSKI 1984, s. 156, vide przypis 182.

⁷² RADZIMIŃSKI 1991, s. 101; GRACZYK 1999, s. 63–64.

⁷³ Sygn. MS 73 (dawna 95), za: VETULANI 1963, s. 425–426; POTKOWSKI 1984, s. 156, cf. przypis 183.

lerii), Henryk Kalteis, Jan de Palomar i Julian Cezarini⁷⁴. Prawdopodobnie również w Płocku powstał wzorowany na tych kodeksach jeszcze jeden rękopis o podobnej zawartości. Był to kodeks należący do wspomnianego już kaznodziei katedralnego i kanonika płockiego Jakuba z Piotrkowa⁷⁵.

Cennym woluminem (jednym z trzech zachowanych do chwili obecnej) jest *Liber revelationes coelestium beatae Brigittae*, przepisany w 1400 r. w Pradze przez Jana z Kłobucka⁷⁶. Znajdował się w nim pełny tekst (w ośmiu księgach) *Liber revelationum coelestium*, czyli zbiór objawień znanej reformatorki i wizjonerki, królowej Brygidy Szwedzkiej, spisany po 1344 r. Na k. 181 księgi skryptor zamieścił informację o sobie: „Expliciunt omnes Revelationes Sanctae Brigitte: ducisse svecie comparate per Iohannem de Clobuck dictum Kropacz, Anno Domini MCCC, in Praga”⁷⁷. Dzieło to, według Edwarda Potkowskiego, zostało mocno osadzone w czter nastawiecznych tendencjach reformy Kościoła *in capite et in membris* — znalazły się w nim odniesienia do współczesności, zawierające krytykę Kościoła, zakonów żebraczych i Krzyżaków, a także napomnienia skierowane do papieży, kleru, królów i możnych⁷⁸. Te i inne teksty, jak choćby traktaty reformatorskie i koncyliarystyczne, które z czasem stały się własnością Jakuba z Piotrkowa, wpływały na świadomość polityczno-kościelną duchowieństwa płockiego. Dobitnie świadczą o tym pochodzące sprzed wieków uwagi marginalne umieszczone w zakupionym „per Michaelem familiarem magistri Pauli de Zathor decretorum doctoris in duobus florenis aureis” od kanonika katedry w Ratyzbonie kodeksie Goffreda de Trano, *Summa super rubricis Decretalium*⁷⁹. Później w posiadanie księgi wszedł inny duchowny płocki o imieniu Jan, kanonik kolegiaty św. Michała, o czym informowała notatka własnościowa zamieszczona na przedniej ochronnej karcie kodeksu: „Summa Goffredi fratris Johannis sacre theologie magistri pro ecclesia sancti Michaelis in Plock”⁸⁰. Kolejnym znanym nam właścicielem był wspomniany Jakub z Piotrkowa i być może to on zostawił na tylnej karcie ochronnej notatkę: „Papa est servus beati Petri unde dicit se servus servorum dei... Servorum servi iuxta tibi sunt domini”⁸⁰, oraz: „si nobis pater est Adam, si mater est Eva, cur non ergo sumus nobilitate pares”⁸¹.

Podobnie jak w Krakowie czy Gnieźnie istniał w Płocku odrębny księgozbiór kolegium wikariuszy katedralnych. Wskazują na to zapisy proveniencyjne zamieszczone na kartach ksiąg. Jeden z takich kodeksów prawno-kanonistycznych,

⁷⁴ Sygn. MS 73 (dawna 95), za: VETULANI 1963, s. 425–426; POTKOWSKI 1984, s. 156; MARSZALSKA 2019, s. 53.

⁷⁵ KOWALCZYK, BELCARZOWA, WYSOCKA 1973, s. 84–86; RADZIMIŃSKI 1993, s. 62.

⁷⁶ Sygn. MS 71 (dawna 39), za: VETULANI 1963, s. 424; BERSOHN 1899, s. 17–20; MIODOŃSKA 1972, s. 359–360; BRODSKY 2004, s. 100–101; GRACZYK, MARSZALSKA 2010, s. 149–155.

⁷⁷ GRACZYK, MARSZALSKA 2010, s. 149; BRODSKY 2004, s. 100–101.

⁷⁸ POTKOWSKI 1984, s. 157; BERGENDOFF 1938, s. 3–18.

⁷⁹ Sygn. MS 16 (dawna 72), za: VETULANI 1963, s. 388–391.

⁸⁰ Sygn. MS 16 (dawna 72), za: VETULANI 1963, s. 391.

⁸¹ Sygn. MS 16 (dawna 72), za: VETULANI 1963, s. 391.

pochodzenia bolońskiego, legował bibliotecz kolegium kanclerz kapituły Jakub z Kwieciszewa, co potwierdził własnoręcznym podpisem na dziele *Glossa ordinaria* Bartłomieja z Brescii⁸²: „Decretum magistri Jacobi de Queczischewo cancelarii ecclesiae Plocensis legatum per eum usui vicariorum de corpore Plocensis per eos et in vita studiosis sub caucione communicandi et post mortem sub eadem caucione similiter viris studiosis relinquendum”⁸³. Według Vetulaniego aparat glos został wpisany przez jednego kopistę, co poświadcza identyczny dukt pisma w końcowej części rękopisu. Tekst aparatu przedstawia starszy (wcześniejszy) typ dzieła Bartłomieja z Brescii⁸⁴.

Zapisy własnościowe pozostawione w księgach stanowią dzisiaj ważny materiał do badań nad mentalnością duchowieństwa diecezjalnego, jego zainteresowaniami czy zamożnością (kodeksy posiadały realną wartość materialną: oprawa, zdobnictwo kart), a także wykształceniem, zajmowaną pozycją w hierarchii kościelnej czy strukturą diecezji. Dzięki nim możemy prześledzić, kto i kiedy korzystał z księgi, komu została wypożyczona czy przekazana w darze. Zapisy własnościowe miały też stanowić swoistą ochronę rękopisów przed kradzieżą bądź utrudnić ich przywłaszczenie. Dzięki notatkom różnej treści często można było zweryfikować wiele faktów, również tych dotyczących wydarzeń politycznych. Umieszczano je na marginesach dolnych, bocznych lub kartach tytułowych. Stanowią one dzisiaj znaczące przyczynki do badań nad średniowiecznym społeczeństwem.

Reasumując, trzeba podkreślić, że Płock w średniowieczu był ważnym ośrodkiem kultury książki rękopiśmiennej⁸⁵. Średniowieczny księgozbiór kapituły katedralnej płockiej stanowi odzwierciedlenie kontaktów duchowieństwa płockiego z liczącymi się ośrodkami intelektualnymi Europy. Gromadzone księgi zaspakajały potrzeby duchownych w zakresie ich wykształcenia, sztuki głoszenia kazań i śpiewu liturgicznego, a także służyły kształtowaniu świadomości religijnej i prawnej. Całość zasobu skoncentrowana była wokół czterech wielkich zagadnień treściowych: Pisma Świętego, teologii praktycznej, prawa cywilnego i kanonicznego, filozofii i sztuk wyzwolonych. Średniowieczne kodeksy płockie (szczególnie o treści prawniczej), mimo że w zdecydowanej większości już zaginione, okazały się ważnymi przekazywaczami myśli i kultury europejskiej na grunt Polski, a zwłaszcza na Mazowsze⁸⁶. Średniowieczna kolekcja biblioteki katedralnej w Płocku zaliczana jest przez badaczy książki, np. Mathiasa Bersohna, Adama Vetulaniego, Czesława Deptułę czy Edwarda Potkowskiego, do najbardziej znaczących w Polsce. Przez jej pryzmat można wiele powiedzieć o wykształceniu płockiego środowiska kościelnego, jego zainteresowaniach i kontaktach naukowych, a także o przenikaniu szeroko rozumianej kultury umysłowej z europejskich centrów na peryferyjne Mazowsze.

⁸² Sygn. MS 9 (dawna 70), za: VETULANI 1963, s. 380–382.

⁸³ VETULANI 1963, s. 381; KUTTNER, 1937, s. 103 n.

⁸⁴ KUTTNER, 1937, s. 103 n.

⁸⁵ VETULANI 1963, s. 342.

⁸⁶ BRÜCKNER 1923, s. 66; VRTEL-WIERCZYŃSKI 1952.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

ADP [= Archiwum Diecezjalne w Płocku], *Visitatio 1741* [*Visitatio generalis ecclesiae cathedralis Plocensis A.D. 1741*], bez sygn.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- Album 1887* = *Acta Studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I, wyd. Żegota Pauli, Kraków 1887
- ANONIM TZW. GALL 1965 = Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, przeł. Roman Grodecki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965
- BERGENDOFF 1938 = Conrad Bergendoff, *Critic of the Fourteenth Century: St. Brigitta of Sweden*, w: *Medieval and Historiographical Essays in Honour of James Westfall Thompson*, wyd. James L. Cate, Eugene N. Anderson, Chicago 1938
- BERSOHN 1899 = Mathias Bersohn, *Księgozbiór kapituły płockiej*, Warszawa 1899
- Biblioteka 2003 = *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. Waldemar Graczyk, Płock 2003
- BRODSKY 2004 = Pavel Brodsky, *Illuminované rukopisy českého původu v polských sbírkách*, Praha 2004
- BRÜCKNER 1923 = Aleksander Brückner, *Średniowieczna pieśń religijna polska*, Lwów 1923
- BRZEZIŃSKI, LESZKIEWICZ 2005 = Daniel Brzeziński, Bartosz Leszkiewicz, *Zapiski liturgiczne w kodeksie Biblii Płockiej z XII wieku. Studium Źródłoznawcze i edycja tekstu*, Płock 2005
- BRZEZIŃSKI, LESZKIEWICZ 2017 = Daniel Brzeziński, Bartosz Leszkiewicz, *Średniowieczna płocka liturgia katedralna na podstawie Biblii Płockiej z XII wieku*, Płock 2017, s. 46–47
- DEPTUŁA 1959 = Czesław Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, VIII, 1959, s. 5–122
- DEPTUŁA 1975 = Czesław Deptuła, *Kościół płocki w XII wieku*, „Studia Płockie”, III, 1975, s. 67–84
- DŁUGOSZ 1893 = Jan Długosz, *Vitae Episcoporum Plocensium abbreviatae*, wyd. Wojciech Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. VI, Kraków 1893, s. 592–611
- GRACZYK 1999 = Waldemar Graczyk, *Paweł Giżycki biskup płocki (1439–1463)*, Płock 1999
- GRACZYK, MARSZALSKA 2010 = Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010
- HEROD 2013 = Patrycja Herod, *Skryptorium katedralne płockie do XIV wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, XCIX, 2013, s. 29–42
- HORNOWSKA, ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA 1947 = Maria Hornowska, Halina Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947
- KACZMARCZYK 1947 = Zdzisław Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1947

- KŁOCZOWSKI 1975 = Jerzy Kłoczowski, *Biskup Jakub z Korzkwi (1396–1425) i próba restauracji kościoła plockiego*, „Studia Płockie”, III, 1975, s. 99–118
- KOWALCZYK, BELCARZOWA, WYSOCKA 1973 = Maria Kowalczyk, Elżbieta Belcarzowa, Felicja Wysocka, *Głosy polskie Jakuba z Piotrkowa i innych autorów w rękopisach biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, XXIII, 1973, s. 79–115
- KOWALSKI 2014 = Marek D. Kowalski, *Dlaczego warto było zostać kolektorem? Kariery papieskie kolektorów generalnych w Polsce w XV w.*, „Roczniki Historyczne”, LXXX, 2014, s. 133–154
- KOZŁOWSKA-BUDKOWA 1930 = Zofia Kozłowska-Budkowa, *Płockie zapiski o cudach z r. 1148*, „Kwartalnik Historyczny”, XLIV, 1930, s. 341–348
- KUCZYŃSKI 1994 = Stefan K. Kuczyński, *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII–początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. Aleksander Gieysztor, Henryk Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 362–400
- KUTTNER 1937 = Stephan Kuttner, *Repertorium der Kanonistik (1140–1234)*, Citta del Vaticano 1937
- MARSZALSKA 2019 = Jolanta Małgorzata Marszalska, *A polemical handwritten manuscript in the milieu of the Płock cathedral at the time of the Hussite disputes*, „Saeculum Christianum”, II, 2019, s. 50–60
- MIODOŃSKA 1972 = Barbara Miodońska, *Jan Kropacz z Kłobucka*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 359–360
- MISIARCZYK 2015 = Leszek Misiarczyk, *Zapiski o cudach z 1148 roku w Biblii Płockiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, CIV, 2015, s. 189–201
- MISTRZ WINCENTY 1974 = Mistrz Wincenty, *Kronika Polska*, tłum. Kazimierz Abgarowicz, Brygida Kürbis, wstęp i komentarze Brygida Kürbis Warszawa 1974
- MORELOWSKI 1935 = Marian Morełowski, *Pericopae lubińskie, ewangeliarz plocki i drzwi gnieźnieńskie a sztuka leodyjsko-mozańska*, „Prace i Materjały Sprawozdawcze Sekcji Historji Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. II, Wilno 1935, s. 346–361
- NOWOWIEJSKI 1930 = Antoni Julian Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930
- PATER 2000 = Józef Pater, *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2000
- POTKOWSKI 1984 = Edward Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984
- RADZIMIŃSKI 1991 = Andrzej Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej plockiej w XIV i pierwszej poł. XV w.*, t. I: *Pralaci*, Toruń 1991
- RADZIMIŃSKI 1993 = Andrzej Radziwiński, *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej plockiej w XIV i pierwszej poł. XV w.*, t. II: *Kanonicy*, Toruń 1993
- RAMBAUD-BUHOT 1959 = Jacqueline Rambaud-Buhot, *L'étude des manuscrits du Décret de Gratien. Congrès de canonique médiéval Louvain-Bruxelles 1958*, Louvain 1959
- SAWICKA 1938 = Stanisława Sawicka, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des bibliothèques: des Zamoyski à Varsovie, du Séminaire de Plock et du Chapitre de Gniezno*, „Bulletin de la Société Française de Reproductions de Manuscrits à Peintures”, XIX, 1938, s. 169–178
- SAWICKI 1952 = Jakub Sawicki, *Synody diecezji plockiej i ich statuty*, Warszawa 1952 (Concilia Poloniae, VI)

- SAVIGNY 1961 = Freidich Karl von Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, t. VI, Darmstadt 1961
- SCHULTE 1885 = Johann Friedrich von Schulte, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts*, t. II, Stuttgart 1885
- SEMKOWICZ 1910 = Władysław Semkowicz, *Rocznik tzw. świętokrzyski dawny*, „Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Historyczno–Filozoficzny”, t. XXVIII, 1910, s. 259–265
- SEMKOWICZ 2011 = Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2011
- SKWIERCZYŃSKI 2005 = Krzysztof Skwierczyński, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*, Wrocław 2005
- SKWIERCZYŃSKI 2008 = Krzysztof Skwierczyński, *Początki kultu NMP w Polsce w świetle plockich zapisek o cudach z 1148 r.*, w: *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. Roman Michałowski i in., Warszawa 2008, s. 213–240
- Statuta* 1849 = *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica*, wyd. Józef Muczkowski, Kraków 1849
- Sztuka* 1971 = *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, t. I, red. Michał Walicki, Warszawa 1971
- ŚWIĘCKI 2010 = Cezary K. Świącki, *Kultura piśmienna w Polsce średniowiecznej X–XII wiek*, Warszawa 2010
- ULANOWSKI 1887 = Bolesław Ulanowski, *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków 1887
- VETULANI 1963 = Adam Vetulani, *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Humanistyczne”, VII, 1963, s. 313–443
- VRTEL-WIERCZYŃSKI 1952 = Stefan Vrtel-Wierczyński, *Średniowieczna poezja polska świecka*, Wrocław 1952
- ZACHOROWSKI 1915 = Stanisław Zachorowski, *Jakub biskup plocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna (1396–1425)*, Kraków 1915
- ZYGNER 2006 = Leszek Zygnier, *Drei polnische Bischöfe und Juristen: Peter Wysz, Jakob aus Kurdwanów, Andreas Laskarii und ihre Synodaltätigkeit in den Diözesen Krakau, Plock und Posen*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, wyd. Nathalie Kruppa und Leszek Zygnier, Göttingen 2006, s. 239–273
- ZYGNER 2007 = Leszek Zygnier, *Kodyfikacja plocka biskupa Jakuba z Kurdwanowa z przełomu XIV i XV wieku*, w: *W mazowieckiej przestrzeni kulturowej. Prace ofiarowane w 80. rocznicę urodzin Profesora Ryszarda Juszkiewicza*, red. Benon Dymek, Warszawa 2007, s. 33–79
- ZYGNER 2012 = Leszek Zygnier, *Działalność synodalna biskupów plockich w XIV–XV wieku*, „Studia Płockie”, XL, 2012, s. 267–288
- ZYGNER 2018 = Leszek Zygnier, *W kręgu plockich kanonistów późnego średniowiecza (Jakub z Kurdwanowa, Mikołaj z Mirzyńca, Dzierśław z Karnic)*, w: *Collegarum et Discipulorum gratitudo. Studia ofiarowane prof. Andrzejowi Radziwińskiemu z okazji 60. urodzin*, red. Roman Biskup, Krzysztof Kwiatkowski, Toruń 2018, s. 215–235
- ŻEBROWSKI 1976 = Tadeusz Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji plockiej*, Płock 1976
- ŻEBROWSKI 1994 = Tadeusz Żebrowski, *Kościół X–XIII w.*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. Aleksander Gieysztor, Henryk Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 132–159

Hand-written books in the Płock cathedral circles in the twelfth–fifteenth centuries

The founding in Płock, at its cathedral, of a library with a scriptorium, dates to the twelfth century and its growth should be linked to the pontificates of two outstanding bishops of Płock: Simon (1109–1129) and Alexander of Malonne (1129–1156). At that time Płock became an important centre of culture and intellectual life, a centre the impact of which went far beyond the borders of the diocese and Mazovia. Scholars studying books, like Mathias Bersohn, Adam Vetulani, Czesław Deptuła or Edward Potkowski, consider the medieval holdings of the cathedral library to have been one of the most important in Poland. The book collection of the Płock cathedral chapter reflected the Płock clergymen's contacts with leading intellectual centres in Europe. The books collected in Płock satisfied the clergymen's needs concerning their education, the art of preaching and liturgical singing. In addition, they served to shape religious and legal awareness. The book collection as a whole focused on three major topics: the Bible, practical theology, civil and canon law, philosophy and liberal arts. The medieval Płock codices (especially those dealing with law), although now mostly lost, proved important carriers of European thought and culture to Poland, particularly Mazovia.